

Vitéztelep – Négyestelep

Gyakran megesik velünk, hogy a hortobágyi *kitelepítés-szál* nyomában járva, *szövevényes történetekbe*: szorosan vett témánk kihagyhatatlan összefüggéseibe bonyolódunk. Így történt ez 2019 tavaszán is. Az észak-bácskai Kiszálláson *Turcsányi László* nyugalmazott iskolaigazgató segített tájékozódni a községben és környékén. Többek között elkísért az 55-ös út Kiszállás-Kelebia szakaszának mentén fellelhető Hegedűs-kocsmához is. Az épület tulajdonosának, az 1950 június 23-án a kormópusztai táborba deportált – és ott agyonvert – Hegedűs Istvánnak, valamint feleségének esete témánkba vágó történet. Az üresen álló kocsmá mögött, beljebb a pusztában, *Négyestelep* ugyancsak kiürült, le- és elpusztult világa viszont a *Kiszállás-Négyestelepi Főnix Egyesület* állhatatos értékőrző működésének terepe. Az egyesület elnöke, Turcsányi László gyerekkora óta kötődik a helyhez. Itt tanult kisiskolásként, ide tért vissza néptanítóként, ide köti örökségvédelmi munkája.

Hegedűs István egykori kocsmája

A kocsmá mellett: bejárat Négyestelepre.

2020 márciusában újra találkoztunk. Ezúttal nem mentünk ki Négyestelepre. Arra kértem igazgató urat, hogy – a telep fénykorára és pusztulására is kitekintve – vázolja fel ennek az évtizedek óta folyó munkának időbeni alakulását. A sokféle ágazó – és az egyesületi munka során részletesen dokumentált – történet fontosabb mozzanatai röviden összefoglalva a következők:

- I. Négyestelep neve 1948-49-ig *Kelebia-Vitéztelep* volt. A trianoni határ kettészelte a Szabadkához tartozó – a város „virágoskertjeként” emlegetett – Kelebia pusztát. *Vitéztelep* a puszta tanyavilágának községesítése során alapított Kelebia (1924) silány minőségű homokos földjein jött létre, tulajdonba osztott, 15 holdas vitézi telkeken. A telepnek ehhez a jellegadó magjához pár holdas kisbérletek, törpebirtokok társultak, főként a Nagyatádi-földreform parcellázásai révén. A betelepülők főleg a közeli, kiszállási Boncompagni-uradalomból és a csongrádi Homokhátság sivárságából érkeztek.

A kisbirtokosok, volt agrárproletárok pionír telepesei a *rohodai, vasútföldi kolbászsori, körösaljai, körösoldali földeket* pár évtized alatt termékeny

kultúrtájjá alakították. Amit a homokból kihozni lehet azt itt kihozták. A tanyás gazdaságokkal benépesült telep és környéke az önszerveződési készség és szorgalom mintaterülete lett az észak-bácskai határ mentén. A telepestársadalom közösséggé szerveződésében 1931 fordulópont: a tanyai iskolahálózat kiépítésének keretében – a helyben élő családok anyagi és szellemi közreműködésének is köszönhetően – ekkor épült fel a tanítólakással, kápolnával kombinált két tantermes iskola. Az 1932-1944 között évenként 130 fő körüli végzős tanulót kibocsátó *Klebelsberg-iskola* – tanyavilágot összefogó kulturális és szakrális központként – döntően hozzájárult ahhoz, hogy Vitéztelep a harmincas években Kelebia öngazgatásra képes mellékközségévé fejlődött.

II. 1945 után Vitéztelep a „reakció” fészkeként minősült. Végleges felszámolására 1948-49-ben került sor. Első lépésben területét széttagolták: földjeit *Tompa*, *Kisszállás* és *Kelebia* között osztották meg. Maga a telep Kisszállás közigazgatási területéhez került *Kisszállás-Négyestelep* néven. Az új név valószínűleg az államosított (és egyúttal községecsített) kisszállási uradalom II. sz. almajori részének IV. sz. körzetére utal. Az iskola hivatalos neve 1949-től: *Kisszállás Négyestelepi Általános Iskola*. Az igazgatásrendészeti *szétbontást* és névváltoztatást a telep közösségének *szétverése* követte a *népi demokratikus forradalom* csúcsra járatásának éveiben: 1949-1952 között. A kulákperek, börtön, halálra kényszerítés, internálás, elűzés jegyében folyó *proletarizálás* során a telep társadalma kicserélődött.

III. *Kisszállás-Négyestelep* – átvészelve a státuszváltás és tulajdonátrendezés éveit – működött tovább, *kollektivizált életkeretekbe* összefogva a pionír-telepesek maradványait és a jövevények családait. Tanyai képzési centrumként a korábbi időszakhoz képest tágabb vonzáskörrel. A Klebelsberg-iskola szűknek bizonyult. Az ötvenes évek végén *új iskolaépülettel* egészült ki a Kisszállás-kelebiai tanyavilág, a téesz-, illetve ÁG-dolgozók és a volt Vitéztelep elűzött birtokosainak házaiba-portáira beköltöztetettek gyermekeinek fogadására. A négyestelepi iskola az intézmény 1957-1965 közé eső fénykorában, *Nikowitz Oszkár* és utóda: *Turcsányi László* néptanítók igazgatása alatt a tanügyi statisztikák szerint a környék legeredményesebb iskolái közé tartozott. A hatvanas évek közepén modernizációs perspektívák nyíltak a telepen: megkezdődött a villanyvilágítás bevezetése, elsőként az iskolaépületekben.

Az 1965-ös év ugyanakkor Négyestelep megroppanásának kezdete is: az iskola felső tagozatát – a szakos és a szakosodó tanerők biztosítottasága ellenére – felszámolták. Létszámok sem indokolták a döntést: ebben az évben a kisszállási tanyai iskolák között a létszám Négyestelepen volt a

legnagyobb: 160 tanuló. (Az időközben végbement demográfiai folyamatokra jellemzően: ez a szám megegyezik a mai Kisszállás *egyetlen* – központi /belmajori/– iskolájának tanulólétszámával. A hatvanas években a község belmajori és tanyai iskoláinak együttes tanulószáma 350-450 fő között mozgott.)

A Klebelsberg-iskola 1967-ben

Nikowitz Oszkár (jobbról) és Turcsányi László

Az 1970-évek fordulóján sorra bezártak a kisszállási majorok, tanyás körzetek: *Almajor, Ivánka, Tompamajor, Tormatanya, Tüskösmajor* iskolái. Az oktatásszervezési döntéseknek nyilvánvalóan a korabeli – tsz- és községegyesítésekben is megnyilvánuló – (re)centralizáló üzem- és településfejlesztési tendenciákhoz kellett igazodniuk. A következmények is nyilvánvalók: elnéptelenedés, előregedés, a tanyás térségek eróziója. Négyestelep és iskolája a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején – csökkenő népességgel és tanulószámmal – úgy-ahogy tartotta magát. A hitélet sem számolódott fel egészen: a Klebelsberg-iskolakápolna – a Szent László kápolna – a kisszállási római katolikus plébániához tartozott. Ide még a hetvenes évek elején is kijárt a pap misézni. Az iskolát – utolsók között a majori iskolák körében (25 tanuló maradt ekkorra) – 1975-ben zárták be.

IV. A rendszerváltozás éveiben még laktak Négyestelepen. Főleg idős, szegényes életterekbe behúzódtak, magukra hagyott családok, személyek. Az iskolaépületek megvoltak, a jó adottságokkal bíró iskolakápolnának lakója is volt. A telep megroggyant, de a kelebiaiak és kisszállásiak emlékezetében még erősen tartotta magát. Élmények, relikviák sokasága idézte fel a pionír telepesek és a nyomukba lépett generációk mindennapjait. Négyestelep – négy évtized múltán – *Vitéztelepként* is szóba kerülhetett. Emlékként leginkább, hasonlóan a telep vitézi múltat követő valóságához. Ami volt – elmúlt. De hogy *mi* múlt el, mi az, ami a múlttal kapcsolatban szóvá tehető, ami abból átmenthető, aminek a jelen számára üzenete lehet, az a rendszerváltó évek euforikus világában szabad mérlegelés tárgya lett. A pártállami monopóliumok felszámolása nyomán körök, társaságok, egyletek, egyéni kezdeményezések sokasága élt a múltértelmezés szabadságával. Ezek sorában jött létre 1989-ben a *Kisszállás*

Négyestelepi Köz művelődési Kör (továbbiakban: Kör) is, Turcsányi László és a helyszínhez kötődők, egykori teleplakók és leszármazottak kezdeményezésére.

Ami a vitézeltekekből és portákból fennmaradt. 2019.

A pusztulás lejtőjére került teleppel kezdeni kellett valamit. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy az évek múlásával ez a lejtő mind meredekebb lesz. A Kör a telep múltjának rekonstruálására, fennmaradt tárgyi és szellemi örökségének megőrzésére, feljavítására és közcélú hasznosítására összpontosítva kívánt hozzájárulni a további romlás megakadályozásához. Élve a rendszerváltozás biztosította korlátlan szellemi mozgástérrel, menteni, ami értéként még menthető, ezzel talán elősegítve a vitéz-négyestelepi tradíció átörökíthető elemein is építkező jelleg- és funkcióváltást. A tulajdonos kiszállási önkormányzat (akkor még tanács, ha jól tudom) is *értékmentésben* gondolkodott. Igaz, kevésbé emelkedett szempontok mérlegelésével, nagyjából-egészében úgy, ahogy a rendszer változásával nyílt perspektívákkal élve, a tanácsok és mások az értékmentést értelmezték: 1989-ben – vegye-vigye alapon – magántulajdonba adta Négyestelep egyetlen eladhatónak talált értékét, a Klebelsberg-iskolát.

A Klebelsberg-iskola homlokzata és udvara a helyreállított haranglábbal.

Az iskola privatizálásával az értékvédő szándékok *sarokpontja* került veszélybe. A Kör nem nyugodott bele ebbe, és ezzel kezdetét vette a *három évtizede* folyó pereskedéssel, kényszerű kompromisszumokkal, kölcsönösen ellenségesnek megélt „húzásokkal” terhelt küzdelem Vitéztelep és annak emblemikus örökségében érdekeltek között. A Kör 1990-1995 között megkísérelte perrel állami tulajdonba venni az iskolát. Sikertelenül. A tulajdonos

igyekezett hasznot húzni szerzeményéből és környékéből. Talán az értékmentők feszélyező jelenléte és aktivitása is hozzájárult ahhoz, hogy a hasznosítási szándékok megfeneklettek: a kacsza- és sertésstenyésztési ötletekből végül is semmi nem lett. A kiszállási önkormányzat – jó okkal – nem igazán törekedett nyakába venni a romos Négyestelep gondját. (Ha csak a telep központját nézzük: a viszonylag jó állagú Klebelsberg-iskola mellett az „új iskola” és környezete időközben siralmas állapotba került.) Nem erőltette az iskola visszavásárlását, de a Kör munkáját, ahol és ahogy tudta, segítette. 2010-ben az értékvédők mint *Kisszállás-Négyestelepi Főnix Egyesület* szervezték magukat újjá. A Klebelsberg-iskola státusa időközben sajátosan alakult: magántulajdonban maradt, ugyanakkor részben azok is birtokba vették, akik – sajátjuknak érezve az épületet és környékét – *értékeikkel* kötődtek hozzá. A Főnix Egyesület helyreállította és emléktáblával látta el az iskola harangtoronyát, óvta a további pusztulástól az iskolakápolna szentélyét és berendezéseit, kiállításon idézte fel Vitéztelep-Négyestelep múltját, az épület előtt gránit kőkeresztet és Krisztus-korpuszt állíttatott fel, a falon emléktáblákat helyezett el. A Szent László lovagkirály: a vitézek védőszentje tiszteletére évről-évre rendezett ünnepek helyszíne is részben – Kisszállással együtt és a községvezetés támogató részvételével – az iskola lett.

A templomkápolna padsora az iskola udvarán

Vitéztelep, 1941. Katus Károly és Ákos fia makettje.

2015-ben fordulat történt a kompromisszumközelítő együttlétben: a Főnix vezetésének sikerült elérnie a Klebelsberg-iskola *műemlékké* nyilvánítását. Ezzel az épület és a hozzá tartozó telek hasznosítása – állítólag még a bontás is felmerült – nehezen tartható korlátok közé szorult. Ugyanakkor a tulajdonos „bekeményített”: az örökség- és értékvédelem kiszorult az épületből. Részben az iskola udvarára: „Az iskolai tantermekben található papíralapú kiállítási tablóink, az értékes kiállítási tárgyaink, a kápolnapadok, a Szent László oltárkép, Jézus Urunk és a Mária kegyesszobrok, a felolvasó székek, mind-mind fedél nélkül maradtak. Az iskolaépület melletti, használaton kívüli, nyitott sertésólba „költöztették ki” a legszentebb tárgyainkat és értékeinket.” – olvasható Turcsányi László feljegyzésében. *Ez a tanya eladó*” – olvasható ma – és már elég régóta – az iskola falán. A tulajdonos szabadulna a

privatizációs zsákmánytól, persze *azon az áron*, amibe neki az épület az adásvételkor és azóta *ténylegesen* került. Erre – úgy látszik – egyelőre nem akad vevő.

Az elföldelődött temető kibontása.

Temetőbejárat, szemben a Kálváriával.

Az utóbbi másfél évtizedben a Főnix Egyesület tevékenységének másik súlypontja, az 55-ös út mentén táblával jelzett *Kegyeleti Temető*. Vitéztelep egykori sírkertje, amit – képzavarral élve – az egyesület tagjai és pártfogói a kisszállási önkormányzat közreműködésével, a szó szoros értelmében a sírból hoztak vissza. Hogy itt valamikor sírhalmok, keresztek, kőtáblák voltak, az a rájuk rakódott föld és a föléjük nőtt bozotos takarásában nem vagy alig látszott. A temető kitisztítása során a vitézek és az utánuk jövők leszármazottjai visszatáltak a szétszóratásból. Átvállalták, és erejükhez mérten segítették a sírmaradványok helyreállítását. Velük együtt tért vissza a családok emlékezete, Vitéztelep-Négyestelep egymásra rétegzett társadalmának története és legendáriuma. A temető és a bejárat mellett kiépített *Új Golgota* felszentelésére 2011-ben került sor. A stációkat *Turcsányi Antal* festményei jelzik, aki Vitéztelepen kezdte meg iskoláit. A régészeti leletfeltárásokkal rokonítható sírkert-rekonstrukció ma is tart. A bejárat melletti oszlopon *Tiegelmann Sándor* felhívása olvasható: jelentkezzenek a felszínre került, név nélküli sírhelyek hozzátartozói. A többségükben keresztségben nem részesült gyerekek, egyházi temetésben nem részesíthetett felnőttek nyughelyét a temetőoldalban – nevesítésükre várva – kis fakeresztek jelzik (l: alább).

Turcsányi László
iskolaigazgató-
elődje:
Nikowitz Oszkár
síremlékénél.

***

Kiindulási pontunktól, az elhagyott Hegedűs-kocsmától és a helyszínt jelző útmenti táblától (l. fent: első két fotó) Vitéztelep-Négyestelep maradványain áthaladva a telep temetőjéig, jó másfél órás út vezet. *Jelen időben* megtehető út. Ugyanezen az úton a lépten-nyomon szembeötlő relikviák jelenléte a *múlt és jövő* felé egyaránt nyitott idődimenzióba: a *történeti idő* dimenziójába „húzza be” a telepre látogatót. Visszatekintve – és önkényes időhatár-megvonással élve – a hét-nyolc évtizedet átfogó történetbe, amely a múlt század közepe táján, a második világháború utáni években kezdődött, *háború után, háborús helyzetben*. Többféleképpen szakaszolható történet, amelynek korszakai vannak: jelentős eseményekhez, történelmi személyiségekhez, politikai kurzusváltásokhoz kapcsolható korszakok. Korszakhatárokkal. Más volt a szerkezeti átrendezés és ellenséglikvidálás forradalmi időszaka, más volt ennek kíméletesebbé csillapult változata és más a becsődölt „létező szocializmus” le- és felváltására berendezkedő rendszer – immár három évtizedes – korszaka. Mégis: ami egy ilyen telep-keresztmetszet láttán szembetűnő: a FOLYAMAT.

A család, a tulajdon és az átörökített értékek biztonságán nyugvó, a személyes és közösségi erőráfordítások arányos és belátható hozamára alapozott élet tönkretételének, veszélyeztetésének és feszélyezésének korszakokon átívelő folyamata. És ami ezzel együtt járt és jár: a *távlatosan is élhető* környezeti feltételek folyamatos pusztítása. Mondhatnák persze, hogy Vitéztelep-Négyestelep a meghaladott múlt levitézlett maradványa, depressziós zárvány. Ennyi és nem több: pár száz hektáros terület, amely kihullott a haladás-modernizáció menetéből, amelynek tudvalevőleg ára van. Csakhogy: ha most eltekintünk is annak boncolgatásától, hogy mi volt és lett mára ennek a „menetnek” perspektívákkal kecsegtető hozama, *ez* a telep és tágas környéke romjaival, kihasználatlan lehetőségeivel, kiürült-elgyomosodott földjeivel akkor is *itt* van. Elég nagy területen és korántsem ritka képződményként – ezt a kitelepítésekhez („eseteinkhez”) kapcsolódó terepmunkánk bőséges tapasztalataira hagyatkozva tanúsíthatjuk. Ahogyan azt is, hogy mindig is voltak, ma is vannak – Vitéztelepen és másutt is – a fent vázolt, nagyjából nyolc évtizedet átfogó FOLYAMAT ellenében ható erőfeszítések is. Hogy ezek markáns érvényesülését *újabb háborús vagy ahhoz közeli állapot* fogja-e kikényszeríteni... - ki tudja, meglátjuk. Vagy majd meglátják?